

Darja Zaviršek

SOCIALNE INOVACIJE V SOCIALNEM DELU: VIZIJA ALI ILUZIJA DEVETDESETIH?

SREDNJA EVROPA KOT METAFORA IN KOT MENTALITETA

Padec socializma je v socialnem delu prinesel premik od koncepta »istosti« h konceptu »različnosti«, saj so bile moralne dimenzije tradicionalnega socialnega dela osredotočene v formuli: vsi smo ljudje = vsi smo enaki = vsi imamo enake potrebe = vsi imamo iste pravice. Enakost, zagotovitev potreb in pravic naj bi uresničevala onipotentna država, socialno delo pa je bilo eno od njenih ideoloških aparatov (Leskošek 1994; 1995). Koncept »istosti« je bilo mogoče dolgo negovati s premestitvijo »različnosti« ven iz prostora »mi«. Pozitivna »različnost« je bila rezervirana za tiste, ki so živeli v geografskem območju Zahodne Evrope. Tisto, kar je bilo uvrščeno med »drugičnost«, pa je bilo zamejeno v polje deviantnosti.

Če prostora Srednje Evrope ne razumemo toliko v geografskem kakor v duhovnem smislu, sta identiteta in zgodovinski spomin večine prebivalcev Slovenije dejansko ves čas vezana na Zahod. Milan Kundera je v svojem slavnem članku Tragedija Srednje Evrope iz leta 1984 videl resnično tragedijo tega področja v tem, da je bilo deloma v političnem, zlasti pa v ideološkem smislu potisnjeno v območje Vzhodne Evrope, kamor v duhovnem pogledu ni nikoli pripadalo (Kundera 1991). Lahko bi rekli, da je šlo za »zgodovinsko pomoto«, v katero se umešča tudi Slovenija.

Socialno delo je imelo torej moč, ki so jo njegove institucije prejemale od

države in z njo uresničevale svojo nadzorno oblast. Obenem pa se je občutek nemoči, ki ga je v takem sistemu občutila večina ljudi, raztezal tudi na področje sociale. Socialne delavke so imele moč, ki jim jo je dajala državna institucija, in tudi klienti so jih občutili kot osebe z veliko moči. »Notranji pogled« na to, kako so občutile same sebe, pa pokaže, da so se počutile brez moči. Njihova nemoč je bila posledica simbolnega statusa socialnega dela v socialistični družbi, inferiornega položaja glede na druge stroke z etabliranimi univerzitetnimi izobrazbami in posledica pomanjkanja izbir, ki bi omogočile, da ponudijo klientom paletu kvalitetnih služb. V socialnem delu so delale večinoma ženske, kar je prav tako pripomoglo k temu, da se je v simbolnem redu socialno delo enačilo z dobroto, pomočjo, kvazi strokovnostjo.

Renata Salecl (1991) je v analizi nadzorovalnih mehanizmov socialistične države opozarjala na produkcijo občutkov krivde, ki jih je država vcepljala svojim državljanom in tako pripomogla h kopičenju občutkov nemoči pri posameznikih. Občutki nemoči med socialnimi delavkami niso bili le posledica realne odrinjenosti od vzvodov oblasti, če je šlo za pomoč posamezniku, temveč so izhajali iz moralnega zloma, ki so ga doživljale dan za dnem. Socialna delavka je vedela, da je ravnala neetično, ko je ljudi pošiljala v zavode, iz katerih se niso nikoli več vrnili in ki so jih oropali vsega človeškega dostojanstva. Tako je ravnala iz strahu pred tem, da bi se izpostavila, ker ni bilo druge izbire in ker se ni nikoli naučila

česa drugega. Pri sebi pa si je morala zgraditi močne mehanizme zanikanja, da je v pomanjkanju izbir in čustvene podpore še ostala na področju socialnega dela. To je v močnem državnem socialnem delu produciralo zlomljene subjekte, ljudi, ki so bili poslušni zaradi udobne identifikacije s podobami, ki jih je ponujala vladajoča ideologija, iz strahu in zato, da bi bili čim manj vidni.

S padcem socializma je socialno delo dobilo nekaj novih konceptov, od katerih nekateri poudarjajo individualistično psihoterapevtski pristop v socialnem delu, drugi pa se osredotočajo na načelo participacije uporabnikov in na njihove pravice (Ramon 1995). Kljub novejšim razmišljanjem o tem, kakšne naj bodo strukture, ki bodo krepile moč uporabnikov, ostaja socialno delo v Sloveniji vpeto v srednjeevropsko mentaliteto, ki se od Zahodne Evrope razlikuje po tem, da je vedno prisegala na reformizem in se je bala velikih korakov. Tudi danes temelji na detajlnih in ni naklonjena niti »velikim spremembam« niti »velikim idejam«. Ideja o premiku moči, ki naj se zgodi v prid uporabnikov, pa je nedvomno velika ideja. Josef K. (1991), češki umetnostni zgodovinar, je srednjeevropsko mentaliteto slikovito opisal tako, da ji je očital »branjevski kolorit«.

Tisto, kar je v 90. letih res znanilec novega, so nekatere socialne inovacije, izmed katerih se bom osredotočila na inovacije v duševnem zdravju in delu z ženskami. Na mestu je vprašanje, ali je sploh mogoče govoriti o socialnih inovacijah v času, ko so v Evropi zamrla vsa socialna gibanja in se celo ideje, ki so izšle iz levih družbenih gibanj in so se vpele v današnji establishment, nevarno nagibajo v desno? Ali je v Srednji Evropi mogoče nekaj, kar še ima pridih akcije, radikalizma in avtonomnega boja proti prevladi papirnate enakosti, ki jo skupaj z McDonaldom liberalno ameriški teoretiki socialnega dela prodajajo Srednji Evropi?

V članku bom poskušala nakazati

nekaj poti, ki so pripeljale do obstoječih socialnih inovacij v socialnem delu, in pomen, ki ga imajo za realnost vsakdanjega življenja. Obenem pa bom poskušala dokazati, da prinaša socialna inovacija novosti v socialno polje in tako spreminja podobo samega socialnega dela v kontekstu srednjeevropske postsocialistične mentalitete.

SOCIALNE INOVACIJE NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA

Shulamit Ramon je v enem od svojih predavanj na Visoki šoli za socialno delo definirala inovacijo kot kalkulirano tveganje, zato da se spremeni del realnosti in se dogodijo spremembe v odnosih moči in v premiku resursov. Inovacije lahko prihajajo iz akademskih raziskav, socialnih akcij in socialnih reform. Zanimivo je, da je bila prav stroka socialnega dela prva in še vedno edina, ki je začela zahtevati pravice za uporabnike na področju duševnega zdravja. Isto ugotavlja tudi Ramon (1995), ko opozarja, da so se socialni delavci in delavke, če jih primerjamo z drugimi skrbstvenimi in zdravstvenimi strokami, najhitreje pripravljene zavzeti za perspektivo klientov in njihovih skrbnikov. Za to je več razlogov. Eden od njih je ta, da socialno delo zaradi svojega marginaliziranega položaja in zaradi očitkov o kvazi znanstvenosti v primerjavi z drugimi strokami lažje prestopi na stran uporabnikov, ki jih konec koncev tudi potrebuje za povečanje svoje moči. Prav tu pa se srečajo socialno delo in socialne inovacije.

V Sloveniji so socialne inovacije na področju duševnega zdravja nastajale zlasti kot produkt socialne akcije, ki je vključevala številne skupine ljudi, strokovnjake, uporabnike in laike. Zdelo se je, da je minil čas, ko je bilo socialno delo pripravljeno prepustiti vprašanje duševnega zdravja medicinskim modelom, ki so vseskozi vztrajali v okviru logike kavalnih učinkov in statične biologije.¹ Na

¹ Tudi biologija je dinamična komponenta, ki upošteva ravnanja posameznika kot biološkega bitja in kot osebo-v-okolju. Ključno vprašanje je torej, »kako kdo kaj postane« in ne »kaj kdo je«.

ta premik so vplivali procesi deinstitucionalizacije, ki so se dogajali v začetku osemdesetih v Severni Italiji, zlasti dramatična razpustitev psihiatričnega azila v Trstu.

Za prve socialne akcije na področju duševnega zdravja konec 80. let so bile značilne direktne akcije v skupnosti, ki naj bi povečale zavedanje ljudi za položaj tistih, ki živijo v psihiatričnih institucijah, in tistih, ki imajo psihiatrične diagnoze. Direktne akcije (pisanje manifestov, demonstracije, izdelava filma *Ludnica*, pisanje provokativnih člankov), ki so povzročale konflikte med psihiatri in socialnimi delavci, prostovoljci in uporabniki, so bile usmerjene tako v konfrontacije kot v pogajanja (okrogle mize, sestanki, skupni projekti), zato da bi se dosegla socialna sprememba.

Ena prvih socialnih inovacij na področju duševnega zdravja je Odbor za družbeno zaščito norosti, ki je nastal leta 1988, deloval kot družbeno gibanje in v svojem prvem manifestu poudarjal družbene razsežnosti procesov zatiranja in stigmatizacije tistih, ki zaradi psihiatričnih diagnoz postanejo drugorazredni državljani. Njegovi glavni cilji so bili ozaveščanje javnosti o položaju dolgotrajnih psihiatričnih uporabnikov v Sloveniji, demokratizacija slovenske psihiatrije in postopna deinstitucionalizacija.

Ko se mu je posrečilo ustanoviti prvi stanovanjski skupini za dolgotrajne uporabnike psihiatričnih institucij in socialni klub, je kot posledica zahtev uporabnikov iz njega leta 1994 nastal Odbor za novosti v duševnem zdravju ALTRA. ALTRA je avtonomna organizacija uporabnikov, ki vključuje tudi socialne delavce in druge strokovnjake, prostovoljce in laike. Zavzema se za nove skupnostne oblike pomoči za ljudi, ki imajo probleme z duševnim zdravjem. Eden od sloganov novega manifesta je: »zahtevamo enakopravnost z ostalimi ljudmi« (ALTRA 1994). Tako uporabniško gibanje implicira, da prav uporabniki psihiatričnih uslug najbolje razumejo ljudi s podobno izkušnjo in zato ponekod po svetu že postajajo glavni strokovnjaki za to področje.

Mejo med profesionalizmom in vlogo pasivne klientele nadomešča načelo partnerstev med različnimi ljudmi – strokovnjaki, zainteresiranimi laiki in prostovoljci –, uporabniki pa določajo stopnjo njihove participacije in moči odločanja.

Poleg zagovorniške službe (Lamovec 1995) je pomembna inovacija organiziranje kriznega tima, ki deluje kot skupina podpore, opogumljanja in varnega okolja v situacijah globoke duševne stiske. Člani in članice kriznega tima spremljajo osebo, ki je v krizi, zato da ostane v znanem okolju in ji ni treba v totalno ustanovo. Izkušnje nekaterih uporabnikov ALTRE, ki so sami v krizi potrebovali krizni tim, in tudi članov kriznega tima za drugo osebo je pozitiven zgled za mnoge, ki nočejo več preživljati devalvacijskih postopkov psihiatrične institucije. Dejstvo, da je nekdo psihotičen, še ne pomeni, da mora biti zato tudi prisilno hospitaliziran. Radikalni psihiater David Goldblatt (1995) je nekaj podobnega izrazil z besedami: »Ne verjamem, da moramo samo zato, ker je nekdo psihotičen, psihozo tudi zaustaviti« (1995: 225). Sam se zavzema proti uporabi psihofarmakov in za to, da se osebo v psihozi spremlja na njegovi/njeni poti, namesto da bi poskušali nasilno zaustaviti psihotični proces.

Vse to kaže tudi na aktivizem, ki je ena od značilnosti ALTRE. S širjenjem informacij v nezamejeno civilno polje in z ustvarjanjem mreže ljudi, ki nimajo psihiatrične diagnoze, preprečujejo getoizacijo. Socialna sprememba se mora namreč zgoditi tako na ravni konkretnih skupnostnih služb kot na ravni simbolnega govora. Za doseg svojega cilja člani in članice ALTRE ustanavljajo projekte, ki niso del establishmenta socialnih institucij (zagovorniško službo, krizni center). Tako delovanje ne omejuje več duševnega zdravja na individualiziran problem zdravja oziroma bolezni, temveč ga razširja na področje temeljnih človekovih pravic, ki v medicini, zaverovani v mit apolitičnosti svojega poklica, še niso dobile pravega mesta.

Po prvem nastanku skupnostnih služb v Sloveniji so se te pobude razširile

tudi med nekatere psihiatre, ki so postali mediatorji med psihiatrijo in socialo, med ekspertnim znanjem in znanjem, ki ga imajo uporabniki. Vseeno pa je glavna psihosocialne pomoči osredotočena v šestih psihiatričnih bolnicah po Sloveniji, v mreži ambulantne psihiatrične pomoči in v psihiatričnem azilu za živčno in duševno bolne Hrastovec (cf. Flaker 1993).

Druga inovacija, ki deloma presega področje duševnega zdravja, je nastala leta 1992, ko je skupina staršev-skrbnikov odraslih otrok s posebnimi potrebami skupaj s socialno delavko ustanovila Sklad za kakovostno življenje ljudi s posebnimi potrebami SILVA. Nekaj pozneje je nastala tudi Skupina za samostojno življenje, katere članice in člani so samo ljudje s posebnimi potrebami. Eno od glavnih vodil Sklada SILVA je medsebojna podpora skrbnikov, ki se soočajo s pomanjkanjem alternativ za svoje otroke in hočejo načrtovati kvalitetne službe za čas, ko sami ne bodo več zmožni skrbeti zanje. Sklad SILVA si danes prizadeva za izboljšanje kvalitete življenja ljudi s posebnimi potrebami, opozarja na kršenje njihovih pravic in zahteva enake možnosti za izobraževanje in zaposlovanje. Eden od njihovih sloganov se glasi: »vzpostavitev odličnih služb po meri posameznega uporabnika« (Škerjanc 1995). Njihov cilj so službe, ki bodo temeljile na izdelanih individualnih načrtih skrbi, v okviru katerih bodo ljudje s posebnimi potrebami spet prevzeli nadzor nad svojim življenjem, pridobili nova znanja, veščine in občutke lastne vrednosti ter razvili čim bolj neodvisno življenje. Neka članica Skupine za samostojno življenje, ki se je udeležila »Konference o zagovorništvo in samopomoči ljudi, ki potrebujejo pomoč za samostojno življenje, njihove starše in prijatelje«, je zapisala: »Zdi se mi, da smo s te konference precej odnesli, najbolj zaradi pravic, za katere se prej nismo zavzemali« (Marijon 1995).

Ker so v podobnih združenjih prav starši pogosto zaviralna sila, ki svoje odrasle otroke doživlja kot nemočne in jih ovira pri osamosvajanju, je bil eden od

vidikov inovacije tudi v tem, da so starši postali kreativna sila, ki zahteva socialne in politične pravice za svoje otroke. Starši v vlogi skrbnikov svojih otrok zahtevajo, da se odpravijo dosedanja postopki razvrščanja, ki že v zgodnjem otroštvu klasificirajo določene skupine otrok za vse življenje. Zahtevajo vrnitev človekovih pravic, ki so bile nekaterim odvzete skupaj z delno ali popolno opravilno sposobnostjo (pravica do udeležbe na volitvah, pravica do enakih možnosti pri gibanju, zaposlitvi, pridobivanju informacij).

SOCIALNE INOVACIJE NA PODROČJU DELA Z ŽENSKAMI

V Sloveniji so začele nekatere socialne delavke v 90. letih upoštevati razlike med spoloma kot enega izmed dejavnikov, ki lahko pripomore h kopičenju socialnih deprivacij. Čeprav so številne domače (Zaviršek 1994; Leskošek 1995) in tuje raziskave (Rommelspacher 1992; Dominelli, McLeod 1990b; Walker 1992; Moore 1994) pokazale, da prihajajo ženske po pomoč pogosteje kot moški zaradi posledic zatiranja in neenakosti med spoloma, je le malo socialnih delavk, ki to dejstvo upoštevajo pri delu s strankami. To ugotavlja tudi Shulamit Ramon (1995), ki poudarja, da kljub prevladujoči ženski klienteli v socialnem delu strokovnjaki in strokovnjakinje še vedno niso razširili omejenega obravnavanja klientk kot mater z otroki. Nekatere socialne delavke so koncept objektivnosti do stranke zamenjale s konceptom zavestne pristranskosti, zlasti ko gre za vprašanja nasilja in spolnega izrabljanja, ki vplivajo na življenje žensk. Tudi na tem področju so nastale številne socialne inovacije.

Vse več avtorjev poudarja, da je bilo gibanje, ki je najbolj izmed vseh družbenih gibanj vplivalo na socialno delo, žensko gibanje (Dominelli 1990a; Lorenz 1994). Žensko gibanje je v 70. letih kritiziralo načelo »vrednotne nevtralnosti« v praksi socialnega dela in namesto nje poudarjalo zavestno pristranskost. Hkrati s to kritiko pa je problematiziralo tradicionalno žensko skrbstveno vlogo, ki se

je prenašala tudi v nove koncepte skupnostne skrbi v 80. in 90. letih. Ljudje, ki se vračajo v skupnost, se vračajo v klasična skrbstvena razmerja, v katerih ženske s svojim skrbstvenim delom nadomeščajo klasične institucije.

Žensko gibanje v Sloveniji je mogoče datirati v leto 1984, ko nastane prva feministična skupina Lilit. Kljub aktivnemu feminističnemu gibanju v Italiji in Avstriji pa slovensko žensko gibanje ni seglo na socialno področje. Šele od leta 1989 so začele feministične aktivistke razgrinjati docela tabuizirane teme kot nasilje nad ženskami v sferi privatnosti, spolno izrabljanje in posilstvo. Tako nastane leta 1989 prvi SOS telefon za ženske in otroke, žrtve nasilja, ki je v svojem okviru organiziral tudi skupine za samopomoč in ženske tabore. Vse pa je imelo naravo sporadičnosti: skupine za samopomoč so vzniknile in čez nekaj mesecev tudi zamrle.

Država in cerkev sta konec 80. let začeli ustanavljati Materinske domove, kamor naj bi se za leto dni naselile matere z novorojenim otrokom. Materinski domovi so dejansko najpogosteje služili kot zavetišča za ženske z novorojenimi in tudi starejšimi otroci, ki so se morale umakniti pred nasiljem, ali za tiste, ki so zaradi nosečnosti izgubile prejšnjo začasno namestitvev. V javnosti pa je terminološka maškarada, ki ji pripadata že sam izraz »materinski dom« in slogan »pomagam mladim mamicam«, zameglila realnost. Številno povpraševanje mladih žensk z novorojenimi in starejšimi otroci v državnih in cerkvenih psihosocialnih službah ni sprožilo diskusije o nasilju, skritem brezdomstvu, materialni odvisnosti žensk in skriti revščini. Razloge za to gre iskati v samem konceptu materinskih domov, ki ne temelji toliko na načelu varstva žensk, temveč družine in otrok. Tak koncept diskriminira tiste ženske z

otroki, ki se morajo umakniti pred nasiljem, vendar ne izpolnjujejo glavnega kriterija za vstop v materinski dom: niso noseče ali nimajo novorojenega otroka.

Če so pretekle feministične analize utemeljevale spolno neenakost v biologiji, je danes jasno, da tudi biološke razlike med spoloma ne morejo pojasniti neenakega položaja žensk in moških. Še več, tudi biološke razlike so družbeno konstruirane, kar se najlepše kaže v današnjih postsocialističnih državah.² Naraščajoča brezposelnost, ekonomski kolaps in iskanje »izgubljene preteklosti« so dober temelj za ponovno poudarjanje biološke »narave ženske«. Srednja Evropa v 90. letih slavi žensko zaradi njenih prokreativnih sposobnosti in ji ponuja »varen prostor« v hišnem gopodinjstvu, ki naj bi ji bil v komunistični preteklosti nasilno vzet.

Za socialno delo pa so pomembne tiste politične zahteve, ki se zavzemajo za podaljšanje porodniških dopustov od enega na tri leta. Njihova uresničitev bi pomenila odstranitev žensk iz sfere plačanega dela in sfere odločanja. Država bi tako pridobila neplačano delovno silo, ki bi delala za otroke, prizadete in stare, sama pa bi se vsaj deloma rešila neučinkovitih, pogosto kritiziranih in dragih državnih ustanov (vrtcev, domov za stare, socialnih zavodov).

Ženske same so ostale ob teh zahtevah razcepljene. Nekatere računajo, da se bodo s podaljšanjem porodniškega dopusta izognile slabo plačanem, izčrpujočem in repetitivnem delu, druge so prepričane, da jim prav ta možnost daje pravico do izbire, ki je ženske v socializmu niso imele, in tretje poudarjajo nevarne negativne učinke, ki jih take odločitve že imajo v drugih srednjeevropskih postsocialističnih državah, ter opozarjajo na past, ki jih konservativna politika s takimi zahtevami nastavlja tako ženskam kot moškim.

² Biološke razlike med spoloma nimajo pomena, če jih ne umestimo v natančno določen družbeni kontekst, ki te iste biološke razlike enkrat abstrahira, drugič pa poudari. Socialistična ženska in moški sta si v ikonografiji fizično neverjetno podobna. Tudi v totalnih ustanovah je pomembno telo, na katerega se usmerjajo nadzorovalne tehnike, in ne spol. Na postsocialistično žensko pa se nenadoma z vso močjo naslavlja zahodne ideologije o telesu, njegovih merah in oblikah. Ženska je spet dobila ne le »spol«, ampak tudi »značaj«.

Tako imamo v tem hipu v socialnem polju vsaj tri različne spolne ideologije. Po eni spolni ideologiji sta moški in ženska enakovredna, vendar biološko tako različna, da morajo zanju obstajati tudi različna področja družbenega življenja. Moški se mora posvetiti karieri in materialni skrbi za družino, ženska pa se mora posvetiti vzgoji otrok in gospodinjstvu ter iskati delo v feminiziranih poklicih. Druga spolna ideologija poudarja pomen plačane zaposlitve za oba spola in možnost enakovredne vključenosti v skrbstvena in gospodinjstva opravila za moške in ženske. Ta spolna ideologija zahteva sistem kvot v politiki in na drugih področjih življenja, ki imajo v družbi privilegirani položaji, enak dostop do plačane zaposlitve, odpravo množičnega pojava nove pornografije, seksizma v jeziku in reklamah ter spremembo zakonodaje, ki naj ženske zares zavaruje pred nasiljem. Tretja spolna ideologija temelji na ideji o naravni neenakosti moških in žensk, ki izhaja tako iz njune biološke narave kot iz družbene organiziranosti v vsej človeški zgodovini. V njej je navzoča ideja o »naravni« predestiniranosti žensk za določen način življenja, ki izhaja iz njenih prokreativnih sposobnosti in hkrati manjših intelektualnih potencialov. V tej spolni ideologiji je mogoče najti šovinizem in familializem, ki naj se prenaša iz družine v socialne službe, institucije in nato na vso družbo.³ Vse to dokazuje, da v socialnem polju soobstajajo različne spolne ideologije, ki se med seboj prepletajo. Ponekod ustvarjajo dobre okvire za inovacije in spremembe, druge pa ohranjajo rigidne strukture, ki spodbujajo zahteve po revitalizaciji hierarhičnih patriarhalnih spolnih razmerij.

Šele v letu 1993 je zaslediti novi val ženskega gibanja na psihosocialnem

področju, ki ima značilnosti socialnih inovacij.

Od takrat so druga za drugo nastale tri ženske avtonomne skupine: Ženska svetovalnica, Društvo za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk MODRA in Združenje proti spolnemu zlorabljanju otrok.

Vsa tri se ukvarjajo z negativnimi učinki socializacije in fizičnega in spolnega nasilja na življenje odrasle ženske in z novimi oblikami pomoči preživelim. V njih delajo strokovnjakinje in prostovoljke, ki imajo same izkušnje spolnega in fizičnega nasilja, nekatere, ki še vedno živijo v nasilnih odnosih, in druge, ki nimajo takih izkušenj. Večina od njih je socialnih delavk, nekatere so študentke socialnega dela, druge so psihologinje, sociologinje in pravnice. Vse tri službe uporabljajo pri pomoči prizadetim feministično perspektivo, ki temelji na zavedanju o strukturni neenakosti med spoloma, ki mnogim ženskam le zaradi njihovega spola odvzema temeljne človekove pravice. Strukturna neenakost med spoloma se kaže tako, da nekatere posameznice družbeni govor o inferiornosti žensk tudi ponotranjijo in svoje zatiranje osmislijo z ideologijo o nujnosti ženske podrejenosti. Ženska svetovalnica in MODRA temeljita na načelih feminističnega svetovanja in feminističnega socialnega dela, kot je koncipirano v delih L. Dominelli in E. McLeod (1990b) in M. Walker (1992). V letaku Ženske svetovalnice piše: »Zavedamo se, da je podoba ženske v naši družbi še vedno zelo idealizirana in marsikatero ženske ne vzdržimo pritiska različnih vlog, ki nam jih predpisujejo« (Ženska svetovalnica 1994). Večina žensk, ki pride po pomoč v Žensko svetovalnico ali k MODRI, so iskale pomoč v številnih službah, pa je niso dobile, zato

³ Ta spolna ideologija se na prikrit način pogosto pojavlja v idejah o nujnosti uvedbe »družinskega pristopa« v institucijah. V njih se nato na čelu ustanove pojavi moški direktor, ostalo osebje pa ostanejo ženske (pogosto so tudi uporabnice ženske). Argument za tako odločitev je, da majhni otroci, implicitno pa tudi ženske, »potrebujemo očeta«. Očetovsko figuro bo odigral direktor ustanove, s tem pa bo celotna organizacija postala družina. Na to familialistično tendenco v skrbstvenih službah je opozorila že Christine Perling (1992), ki je v raziskavi o angleških stanovanjskih skupinah za nekdanje uporabnike psihiatrije ugotovila, da osebje vztrajno poudarja, da je stanovanjska skupina »družina«, čeprav uporabniki/uporabnice sami stanovanjske skupine nikoli niso občutili kot družine.

vsi trije projekti opozarjajo na spolno slepoto klasičnih psihosocialnih služb, ki ostajajo ujete v diskurz »družinske problematike«, pogosto ne znajo brati znakov nasilja in ne upoštevajo perspektive prizadetih. Čeprav je uporaba psihofarmakov med ženskami tri- do petkrat večja kot med moškimi in čeprav ženske pogosteje poskušajo samomor kot moški, psihosocialne službe ne upoštevajo vplivov fizičnega in spolnega nasilja na duševno zdravje žensk (cf. Zaviršek 1994). Tako v Sloveniji še vedno ni zavetišč za pretepeane ženske in kriznih centrov za tiste, ki so preživele posilstvo ali spolno izrabljanje.

Imamo torej institucije, nimamo pa varnih prostorov, kar ustreza procesom nadzorovanja žensk v zgodovini. Od 16. stoletja naprej najdemo v Evropi ženske v institucijah za moralno »popravljanje«, varovanje in prevzgojo zaradi dveh temeljnih razlogov: ker so bile označene kot »nemoralne« in zato, ker so potrebovale »zaščito« (Cohen 1992). Njihovo institucionalno nadzorovanje je bilo v resnici najpogosteje posledica njihove revščine. Namesto materialne podpore so jih odpeljali v institucijo, kjer so bile podvržene moralni prevzgoji. Dolgo tradicijo institucionalizacije žensk lahko spremljamo od ženskih samostanov, domov za neporočene ženske, azilov, zavetišč za nekdanje prostitutke pa do materinskih domov in zavetišč za pretepeane ženske in otroke. Zaradi take zgodovine lahko najdemo feministično paradigmo v socialnem polju tudi v konceptu varnih prostorov, kot so varne hiše (za umik pred nasiljem), ženski centri in svetovalnice, kjer ženske ne bodo prisiljene v konfesionalno samokorekcijo, temveč bodo opolnomočene za preskušanje novih modelov in možnosti, glede na delitev moči, vzajemnost in medsebojno podporo.⁴ Nehierarhična struktura med ženskimi strokovnjakinjami in klientkami, značilna za vse tri projekte, je model, ki ga Dominelli in McLeod (1990b) definirata kot vizijo

odnosov med ženskami samimi, med ženskami in moškimi in med ženskami, moškimi in otroci.

KAJ JE SKUPNO SOCIALNIM INOVACIJAM

V delu Arheologija vedenja (1972) govori Michel Foucault o resnih govornih dejanjih, ki se od vsakdanjega govora ločijo po tem, da jim moč in pomen daje njihova vezanost na določeno institucijo in na položaj tistega, ki jih izreka. Moč in pomen govora socialne delavke sta v klasičnih socialnih institucijah vezana prav na moč institucije. Tako postane znanje socialne delavke del dominantnih znanj, vladajoče vedenje, klienti pa postanejo nosilci marginaliziranih lokalnih znanj, ki niso vezani na simbolno moč mesta, iz katerega govorijo.

V opisanih socialnih inovacijah lahko socialne delavke odgovarjajo na potrebe uporabnikov zato, ker njihovo znanje ni del dominantnega znanja, pomen njihovega govora pa ni več določen z močjo in simbolnim pomenom institucije. Prizadeti so soudeleženi v procesih iskanja rešitev, s tem pa postavljajo pod vprašaj negativni profesionalizem. To nosi v sebi razsežnosti politične akcije, saj opisane socialne inovacije zahtevajo socialne spremembe. Socialna delavka/delavec v projektih inovacij opozarja na neučinkovitost klasičnih psihosocialnih služb in pritiska na politiko in medije, da se zgodijo določene spremembe. Akterji socialnih inovacij apelirajo na politične strukture (zlasti na Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve), ki naj s premiki resursov zagotovijo materialne temelje za obstoj inovacij in povečajo njihovo kredibilnost.

Tako socialno delo ima naravo zagovornišтва, v jedru katerega je ideja, da imajo uporabniki psihosocialnih služb pravico do dobre obravnave, v kateri ostanejo tudi kot uporabniki psihosocialnih služb cenjeni in spoštovani subjekti (Lamovec 1995; Brandon et. al. 1995).

⁴ Na letaku Ženske svetovalnice na primer piše: »Svetovalnica je varen prostor, kjer ženske lahko govorimo in razmišljamo o svojih izkušnjah« (Ženska svetovalnica 1994).

Zagovorništvo je delovanje, ki lahko zveča občutek lastne vrednosti pri ljudeh, če so zagovorniki cenjene osebe iz skupnosti; je delovanje, ki ima naravo samorganiziranja, lahko pa opogumlja tudi k samozagovorništvu. Radikalni teoretiki zagovorništva trdijo, da je lahko zagovornica le socialna delavka, ki ni zaposlena v državni instituciji, saj bi v primeru kršitve človekovih pravic (prisilna hospitalizacija, nezaščitenost žensk pred nasiljem, zanemarjenost v socialnih zavodih in primeri spolnega izrabljanja v instituciji) kaj kmalu prišla v konflikt s svojo institucijo. Drugi teoretiki zagovorništva trdijo, da morda v nekaterih situacijah socialna delavka v instituciji ne more zastopati interesov prizadetih, vendar lahko deluje kot zagovornica v okoliščinah, ko je to mogoče. V projektih socialnih inovacij, ki so avtonomnejši kot državne socialne službe, lahko ostane socialna delavka zagovornica svojim strankam, ne da bi pri tem kršila zavezanost državni ustanovi.

KAKO ŽIVIJO SOCIALNE INOVACIJE POZIMI

Strokovnjaki in strokovnjakinje, ki so vključeni v socialne inovacije, se srečujejo z občutki moči in nemoči hkrati. Občutki moči prihajajo iz zavedanja, da je človek del dobre službe, ki sledi potrebam uporabnikov/uporabnic, in iz zavedanja, da lahko moč socialnega delavca/delavke raste le toliko, kolikor raste moč uporabnika/uporabnic.

Občutki nemoči pa prihajajo iz pogoje marginalizacije socialne inovacije glede na klasične socialne službe. Občutke nemoči povzročata negotova finančna situacija, nizek status glede na klasične institucije in majhna sredstva. Vse to vzbuja občutke šibkosti in ranljivosti. Ena od skupnih značilnosti prostorov, kjer so se v omenjenih službah pozimi 1994 zbirali uporabniki/uporabnice in socialni delavci/delavke, je bila, da je bila večina prostorov brez kurjave. Ponekod pa je bila kurjava tako skromna, da so uporabniki/uporabnice in socialni delavci/delavke sedeli solznih oči v močno zakaženih prostorih, v katerih zaradi mraza

niso odpirali oken. V razpadajoči kasarni sredi Ljubljane, kamor so se leta 1993 naselile različne alternativne skupine, med njimi avtonomne ženske skupine za pomoč ženskam, ki doživljajo nasilje in spolno izrabljanje, je ljubljanska vlada odklopila elektriko in vodo. Pozimi 1994 so se brez kurjave in s svečami za razsvetljavo vsak teden srečevale skupine za samopomoč žensk, ki imajo težave s hrano, skupina za samopomoč žensk, ki doživljajo nasilje v družini in skupina, ki ustvarja mrežo pomoči in informacij na področju spolnega izrabljanja.

Očutki nemoči tistih, ki delajo na področju socialnih inovacij, pa izhaja tudi iz počasnega premikanja delcev stvarnosti, saj se številne strukture, ki te projekte obkrožajo, najpogosteje obnašajo tako, kot da se ni nič spremenilo. Delo na področju socialnih inovacij je najpogosteje namerno spregledano. Pogosto pa hoče inovacijo spregledati tudi skupnost, v kateri se projekt poskuša ustaliti. Marca 1995 so sosede Združenja ALTRA z zunanje strani hiše zazidali edino okno socialnega kluba, ki je gledalo na njihovo dvorišče. Njihova utemeljitev je bila, da jih moti hrup glasbe. To nasilno akcijo bi lahko v simbolnem smislu razumeli tudi kot potrebo po tem, da se spet zgradi zid med psihiatričnimi uporabniki in tistimi, ki so »zunaj«. Uporabniki naj ne gledajo »ven«, ostanejo naj zazidani, sosedom pa ni treba gledati »noter«, v prostor, ki jim zbuja občutke krivde in nelagodja.

Za posameznike, ki so vključeni v socialne inovacije v Sloveniji, je praviloma značilen poseben stil mišljenja, ki se razlikuje od stila, ki ga predpisuje dominantna večina. V Sloveniji ljudje ne verjamejo, da lahko lastna akcija pripelje do sprememb. Njihova izkušnja je, da se v življenju posameznika ne spremeni veliko in da tisti, ki zahtevajo spremembe, utrpijo številne izgube. Ljudje verjamejo, da pogovor in odkrita kritika prineseta škodo. Človeku, ki je uporabnik psihosocialne službe, pa zahteve za boljše usluge praviloma prinesejo slabšo obravnavo (cf. Zaviršek, Flaker 1995). V načinu mišljenja tistih, ki delujejo na področju

socialnih inovacij, lahko najdemo stil mišljenja, ki je manj hierarhičen in bolj podoben tistemu, kar je Felix Guattari označil kot »rizomatičnost« in pozitivni kaos.

Za klasične socialne delavce/delavke večkrat trdimo, da so marginalizirani toliko, kolikor je marginalizirana skupina ljudi, s katero se ukvarjajo. Socialni delavci/delavke, ki delajo na področju socialnih inovacij, pa niso marginalizirani toliko zaradi težav, ki jih imajo njihovi uporabniki/uporabnice, temveč zlasti zaradi načina svojega lastnega dela. Sum zbuja način, na katerega stopajo v partnerstva z uporabniki/uporabnicami in v partnerstva z drugimi strokovnjaki. Njihova marginalizacija je posledica tistega, kar je Foucault opredelil kot »lokalno«

»obrobno znanje«, ki pogosto ne legitimira obstoječega družbenega reda in njegove urejenosti. Njihova »krivda« je v tem, da to lokalno znanje jemljejo resno, še več, vpletajo jih v strukture dominantnega znanja in jih s tem spreminjajo. Tako spreminjajo družbene podobe, socialne ideologije in produkcijo zdravorumskosti v socialnem polju.

Vsi ti primeri dokazujejo, kako pomembno je socialno delo v procesih socialnih sprememb in kako inovacije spreminjajo socialno delo samo. Z njimi se vedno znova odkrivajo politične korenine socialnega dela, ki dokazujejo, da se mora socialno delo vpletati v socialno in politično realnost, če hoče zagovarjati interese in potrebe svojih uporabnikov in uporabnic.

Literatura

- D. BRANDON et al. (1995), *Advocacy: Power to people with disabilities*. Birmingham: Venture Press.
- S. COHEN (1992), *The Evolution of Womens Asylums Since 1500*. New York: Oxford University Press.
- L. DOMINELLI (1990a), *Women and Community Action*. Birmingham: Venture Press.
- L. DOMINELLI, E. McLEOD (1990b), *Feminist Social Work*. London: MacMillan.
- V. FLAKER (1993), Duševno zdravje in socialno delo. *Socialno delo* 32, 5-6: 29-41.
- M. FOUCAULT (1972), *The Archaeology of Knowledge*. New York: Tavistock.
- D. GOLDBLATT (1995), *Zwei Wochen des Dabeiseins. Die Integration der Psychose in die Person*. V: T. BOCK, D. BUCK, J. GROSS, E. MASS, E. SOREL, E. WOLPERT (ur.): *Abschied von Babylon*. Bonn: Psychiatrie Verlag (223-230).
- Josef K. (1991), *Srednja Evropa: anekdota in zgodovina*. V: P. VODOPIVEC (ur.), *Srednja Evropa*. Ljubljana: Mladinska knjiga (137-151).
- M. KUNDERA (1991), *Tragedija Srednje Evrope*. V: P. Vodopivec (ur.), *Srednja Evropa*. Ljubljana: Mladinska knjiga (117-131).
- T. LAMOVEC (1995), *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*. Ljubljana: Lumi.
- V. LESKOŠEK (1994), *Kontrola in pomoč v socialnem delu*. *Socialno delo* 33, 2: 83-91.
- (1995), *Socialno delo ni politično (ali pač?)*. *Socialno delo* 34, 3: 195-203.
- W. LORENZ (1994), *Social work in a Changing Europe*. London: Routledge.
- D. MARIJON (1995), *Prva državna konferenca o zagovorništvi in samopomoči (poročilo)*. *Socialno delo* 34, 5: 339.
- H. L. MOORE (1994), *Understanding sex and gender*. V: T. Ingold (Ed.), *Companion Encyclopaedia of Anthropology: Humanity, culture and social life*. London: Routledge (813-831).

- C. PERRING (1992), *The Experience of Psychiatric Hospital Closure* . Aldershot: Avebury.
- S. RAMON (Ed.) (1991), *Beyond Community Care: Normalisation and integration Work* . London: MIND.
- (1995), *Recent Trends in European Social Work. Perspectives in Social Work 1* , 1: 43-53.
- B. ROMMELSPACHER (1992), *Mitmenschlichkeit und Unterwerfung* . Frankfurt, New York: Campus.
- R. SALECL (1991), *Disciplina kot pogoj svobode* . Ljubljana: KRT.
- (1994), *Politik des Phantasmas: Nationalismus, Feminismus und Psychoanalyse* . Wien: Turia & Kant.
- J. ŠKERJANC (1995), *Obala 2001* . Koper (neobj. poročilo).
- M. WALKER (1992), *Surviving Secrets* . Buckingham: Open Universities Press.
- D. ZAVIRŠEK (1994), *Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi* . Ljubljana: VŠSD.
- D. ZAVIRŠEK, V. FLAKER (1995): *Developing Culturally Sensitive Mental Health Services in Slovenia. Social Work in Europe 2* , 2: 30-36.